

Қазақ әдебиетінің классигі Тахауи Ахтановтың 100 жылдығына арналған
«ТАХАУИ АХТАНОВТЫҢ КӨРКЕМДІК ӘЛЕМІ»
атты халықаралық конференцияның
МАТЕРИАЛДАРЫ

ӘОЖ 821.512.122.0

КБЖ 83.3 (5Қаз)

Қ 17

Жауапты редактор:

Мамбетов Ж.О.

Құрастырушылар:

Даутова Г.Р., Ахан Ұ.О.

Конференцияны ұйымдастырушы комитет: *Темірболат А.Б., Мамбетов Ж.О., Тлеубаев С.Б.,
Солтанаева Е.М., Даутова Г.Р.*

Конференция модераторы: *Әбдезұлы Қ.*

Қазақ әдебиетінің классигі Тахауи Ахтановтың 100 жылдығына арналған «Тахауи Ахтановтың көркемдік әлемі» атты халықаралық конференцияның материалдары. – Алматы: Қазақ университеті, 2024. – 128 б.

ISBN 978-601-04-6582-4

Жинаққа 2023 жылдың 7 қарашасында Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Филология факультетінде өткен Қазақ әдебиетінің классигі Тахауи Ахтановтың 100 жылдығына арналған «Тахауи Ахтановтың көркемдік әлемі» атты халықаралық конференцияның материалдары енгізілген.

Жинақ әдебиеттанушы, тілші мамандарға, жоғары оқу орындарының оқытушылары, докторанттары, магистранттары, студенттері және мектеп ұстаздары, көпшілік оқырман қауымға арналған.

оқырман үшін мағынаның жаңа қабаттарын ашады. Сегізінші аспект – парадокстар мен ирония. Қазіргі қазақ прозасының көптеген шығармалары парадокстармен ойнайды және иронияны күрделі ойларды білдіру құралы ретінде пайдаланады. Бұл шындық пен фантастика, байсалдылық пен әзіл бір-бірімен араласатын ерекше стиль жасайды. М.Мағауиннің «Жармағында» біз әдеби элементтердің кейіпкерлердің өмірлік драмаларын зерттеу құралына айналғанын көреміз. Мұнда тіл мен құрылым оқырманға эмпатия тудыратын күрделі эмоцияларды білдіру үшін қолданылады. Жазушы қазіргі қазақ қоғамы контекстінде адам өмірінің мәнін ашу үшін мотивтермен және рәміздермен ептілікпен ойнайды. Д.Рамазанның «Жан» кітабында әдеби ойын өзін-өзі түсіну мәселелеріне жүгіну құралына айналады. Автор әдеби қиялдың элементтері шындықпен тоғысатын күрделі мозаикалық мәтін жасайды. Бұл оқырманға кейіпкерлердің психологиялық аспектілеріне тереңірек үніліп, олардың рухани ізденістері мен күмәндерін қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл шығармалардағы әдеби ойын тек көркемдік экспрессия құралы ғана емес, сонымен қатар адамның терең аспектілерін зерттеу құралы ретінде де қызмет етеді. Жазушылар әдеби шығармашылықтың еркіндігін адам табиғатының күрделі және нәзік нюанстарына ену үшін пайдаланады, бұл оқырмандардың эстетикалық қанағаттануын ғана емес, сонымен бірге өмірдің мәні, жеке басы және өзіндік құндылықтары туралы ойларын тудырады.

Қазіргі қазақ прозасындағы әдеби ойынның маңызды элементі мәдени бірегейлік мәселелеріне және әлеуметтік-мәдени сын-тегеуріндерге де назар аудару болып табылады. Әдеби ойынға баса назар аударатын шығармалар оны қоғамдағы өзгерістерді, дәстүр мен қазіргі заман арасындағы байланысты талқылау құралы ретінде пайдаланады. О.Бөкейдің «Қар қызы» шығармасында әдеби ойын мәдени рәміздер мен дәстүрлерге жүгіну құралы ретінде қызмет етеді. Автор мифтер мен аңыздарды қазіргі контексте қайта қарастырады. Бұл оқырманға мәдени мұраны жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік беретін күрделі текстураларды жасайды.

Думан Рамазанның «Жан» әдеби ойынды мәдени сәйкестілік пен ұлттық тарих мәселелеріне жүгіну үшін де қолданады. Бұл шығармада фольклордың, дәстүр мен шындықтың элементтері тоғысып, қазақ қоғамының бірегей мозаикалық бейнесін жасайды. Мұндағы әдеби ойын ұлттық сананы бейнелеу және заманауи қиындықтарды түсіну құралы ретінде қызмет етеді. Сондай-ақ, бұл шығармалардағы әдеби ойын әлеуметтік-мәдени қиындықтарға жауап ретінде қарастырылуы мүмкін екенін атап өткен жөн. Ол дәстүр мен инновация, ұлттық және жаһандық арасындағы диалог үшін кеңістік жасайды. Көркемдік әдістерді қолдану арқылы қазіргі қазақ прозасының авторлары қазіргі оқырман үшін өзекті мәселелерді көтере отырып, мәдени даму динамикасын атап көрсетеді. [5]

Қорытындылай келе, қазіргі қазақ прозасында постмодерндік тәсілмен қолдау тапқан әдеби ойын авторлар үшін өзін-өзі көрсетудің және өзін-өзі түсінудің маңызды құралына айналады. Бұл стиль оқырмандарға мәтіндерді қабылдау мен талдаудың жаңа жолдарын ұсына отырып, әдеби пейзажды белсенді түрде қалыптастырады.

Әдебиеттер:

1. Нагорная Н.А. Сновидения в постмодернистской прозе. – М.: Русская речь. 2003. – № 3. – С. 14-16.
2. Затонский Д.В. Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств. – Харьков: Фолио, 2000. – 256 с.
3. <https://adebiportal.kz/kz/amp/news/view/22858>
4. Гречко Л.К. Интеллектуальный импорт или о периферийном постмодернизме // Общественные науки и современность – 2000. – No. 2. – С. 166-179.
5. Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов. – М.: ИНИОН РАН – INTRADA, 2001. – С. 1-12.

Мәтбек Нүрсұлу Құрманбекқызы,
*филология ғылымдарының кандидаты,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық
университетінің доценті*
Аубакирова Балжан Баймұханбетқызы,
*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық
университеті магистранты*

ЖАҚСЫЛЫҚ СӘМИТҰЛЫНЫҢ ҒҰМЫРНАМАСЫ МЕН ӘДЕБИ МҰРАСЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада Қытай жерінде дүние есігін ашып, кейіннен атамекенге оралған көрнекті жазушы Жақсылық Сәмитұлының өмірі мен шығармашылығы жайында сөз қозғалған. Негізгі

әдебиеттер ретінде «Шетелдердегі қазақ әдебиеті: ұжымдық монографиясы», «Жақсылық Сәмитұлының 75 жылдығына арналған «Қазіргі қазақ прозасының өзекті мәселелері» атты ғылыми-тәжірибелік конференцияның мақалалар жинағы» алынды. Зерттеу жұмысы жазушы шығармашылығы мен жазушылық шеберлігіне тиісті бағасын беруге бағытталған. Сонымен қатар осыған дейін зерттелген Қытайдағы қазақ әдебиетінен бөлек туған жерге оралған әдебиет өкілдерін де назардан тыс қалдырмау керек екендігі сөз болады. Жақсылық Сәмитұлының ғұмырнамасы мен әдеби мұрасының алар орнына ерекше үңілген. Жазушы шығармашылығы толық зерттеуді қажет ететінін дәлелдейді.

Кіріспе. Қазіргі қазақ әдебиеттану ғылымында шетелдегі қазақ әдебиеті, эмигранттық әдебиет немесе диаспоралық әдебиет сынды тақырыптар тың зерттеулерді қажет ететіні жасырын емес. Бүгінге дейін кандидаттық, докторлық диссертациялар қорғалып, монографиялық еңбектер құрастырылып, ғылыми жобаның да зерттеу нысанына айналып жатыр.

Шетелдегі қазақ әдебиеті – жалпы қазақ әдебиетінің маңызды құрамдас бөлігі. Атап айтқанда, Қытай және Моңғолия қазақтарының әдеби туындылары – ұлт тарихынан сыр шертетін кесек туындылар. Өз отанында туып, қалыптасып, даму кезеңінен өткен отандық әдебиеттің шығармашылық дәстүр сабақтастығын атажұрттан жырақ туындаған диаспоралық әдебиет ерекшеліктерімен салыстыра қарастыру, шығармашылық ұқсастық пен көркемдік ерекшеліктерін саралай отырып тыңғылықты зерттеу жұмыстарын жүргізу әдебиеттану ғылымындағы өзекті мәселелердің қатарына жатады. Профессор З. Сейітжанұлының: «...Құйындай құбылмалы күндерде жат жұрттық болып кеткен қазақтардың тарихы, әдебиеті туралы үндемей келдік. Олардың тағдыр-тарихын рухани дүниесін білуге ырық беріп, ыңғай танытпадық. Сөйтіп, сырттағы қазақ диаспорасының әдебиеті ақтаңдақтар қатарында қалып келді», – деген пікірі тек шетелдегі әдебиет өкілдерін ғана емес, соның ішінде тәуелсіздік жылдары ата жұртын аңсап келген қандас ақын, жазушылар шығармашылығының да тиісті деңгейдегі зерттеу жұмыстарын қажет ететіндігін байқатады [2.185].

Шетелдегі қандастарымыз қоныс тепкен жерлердің әлемнің 40-тан астам мемлекетінде болуы әртүрлі тарихи оқиғалар мен себептердің нәтижесі екені белгілі. Қазіргі таңда шетелде төрт миллиондай қазақ өмір сүруде. Олардың тарихи Отанынан қоныс аударуының себептері мен салдары жайында тарихшылардың, әдебиеттанушылардың зерттеу еңбектері бар. Шетелдегі қазақтардың басым бөлігі Ресейдегі Астрахань, Орынбор, Қорған, Омбы, Таулы Алтай автономиялық облысы, Қытайдың Алтай, Тарбағатай, Іле, Құлжа, Моңғолияның Баян Өлгий аймағындағы, Өзбекстанның Сырдария, Шыршық, Қызылқұм, Мырзашөл аудандарында. Сондай-ақ Түркия мемлекеті мен Орта Азия республикаларында, Еуропа елдеріне де қазақтар бар. Әдебиеттану ғылымында Қытай мен Моңғолия қазақтарының әдебиеті туралы зерттеулердің басым болуының басты себебі бұл өлкелерде диаспораның басым бөлігі шоғырланғандығы деп білеміз. Мәселен, қытай қазақтарының тарихы мен тағдыры суреттелген Қ. Жұмаділовтің «Тағдыр», «Соңғы көш» романдары, Қ. Толыбаевтың «Әсет» романы, Жанат Ахмадиевтің «Дүрбелең», «Шырғалаң» дилогиясы, С. Әбілқасымовтың «Оспан батыр», Ш. Құмардың «Бөке батыр», Қ. Шабданұлының «Қылмыс» романдары шетелдердегі қазақ әдебиетінің даму үрдісінен хабар береді. Осы туындылар қатарына тәуелсіздік алған жылдары алғашқылардың бірі болып қазақ жеріне аяқ басқан Жақсылық Сәмитұлының «Қаһарлы Алтай» романы мен «Қытайдағы қазақтар» монографиясын да қоса кеткен жөн. Себебі бұл еңбектер – тек әдебиеттің даму үрдісінен бөлек, тарихи шындыққа негізделген кесек туындылар.

Жоғарыда атап өткеніміздей, қазіргі таңдағы өзекті мәселе өтек шетелдегі әдебиетті ғана емес, өз Отанына қайта оралған әдебиет өкілдерінің өмірі мен шығармашылығын жан-жақты зерттеу, ерекшеліктері мен үндестіктерін айқындау. Бұл зерттеу жұмыстары қазақ әдебиетінің даму үдерісіне елеулі үлес қоса алады деп сенеміз. Мәселен, жоғарыда атап өтілген авторлар мен туындылар жайында сөз қозғайтын болсақ, барлығы дерлік тиісті деңгейде зерттелмеген деп айта аламыз. Бұл сөзімізге дәлел аты аталған авторлардың ішінде Қ. Жұмаділовтің шығармашылығы жайында бірнеше диссертациялық жұмысы қорғалған, ал басқа жазушыларымыздың шығармалары хақында жекелеген ғылыми мақалалар ғана жарық көріп отыр.

Шығармашылығына жеке тоқталып етуді қажет ететін тұлғаның бірі – барлық саналы ғұмырын өз ұлтына арнаған Жақсылық Сәмитұлы. Оның 30 жыл шығармашылығының 15 жылы Алтайда, 15 жылы қазақ жерінде өткен. Жазушы – Шығыс Түркістандағы қазақ қаламгерлерінің алдыңғы қатарында тұрған, көпшілікке танымал, талантты әдебиет өкілдерінің бірі. Оның шығармашылық шалқар шабытынан туған әңгіме-хикаяттары халық арасына кең таралып, қалың оқырман қауымның рухани жан серігіне айналған құнды қазыналар.

Басқа да көптеген әріптестері сияқты, Жақсылық Сәмитұлы да о баста әдебиетке өлеңмен келіп араласқан екен. «Шопандарға» деген атаумен тұңғыш өлеңі 1955 жылы «Алтай» газетінде жарияланды. Студент кезінде жазған алғашқы әңгімесі «Алғыс пен қарғыс» 1957 жылы Шынжаң «Әдебиет-искусствосы» (қазіргі «Шұғыла») журналында жарық көрген.

Қытайдағы «мәдени төңкеріс» кезінде «саяси қылмыскер», «ұлтшыл» атанып тағдыр тәлкегіне түссе де, сонау шалғай жерде болса да өз елін, ұлтын жүрегінен алыстатпаған қазақтың қарапайым баласы көптеген қиыншылықты басынан өткізді. Қазіргі қазақ жастарының біраз бөлігінің жазушы шығармашылығымен жете таныс емес екендігі қынжылтатын мәселе болып отыр. Қазақ әдебиетіне сүбелі үлес қосқан жазушының өлеңдері, повестері мен аударма саласында жазған ғылыми еңбектері жетерлік.

Жазушының «Ананың ақ сүті», «Екінші той» атты әңгімелері Шынжаң Жазушылар одағы жағынан бірінші дәрежелі сыйлықтарға ие болса, «Атамекен» деп аталатын хикаяты қытай Мемлекеттік аз санды ұлт жазушыларының үздік шығармаларын бағалауда екінші дәрежелі жүлдені иелеген болатын. Шынжаң қазақ жазушыларының маңдайалды өкілдерінің бірі ретінде танылып, шығармалары басқа халықтардың, әсіресе қытай тіліне көбірек аударылғаны да осы Жақсылық Сәмитұлы еді. Оның «Қаһарлы Алтай» романының өзі тарихи тұлға Оспан батырдың ұлт-азаттық жолындағы ерлігін, халықтың сол кезеңдегі тұрмыс-тіршілігін ашып көрсетеді. Ондағы образдардың жасалуындағы ерекшеліктерден бөлек, бұл туындылар әдебиетке ғана емес, шетелде жүрген қандастарымыз жайын сөз етуде тарих саласына да қосатын үлесі орасан зор болмақ.

Әдістеме және зерттеу әдістері: зерттеу жұмысының барысында салыстырмалы талдау, аналитикалық талдау әдіс-тәсілдері қолданылды.

Әдеби шолу. Жазушы шығармашылығы зерттеуден бұрын оның өмірі мен тұрмысын-тіршілігін, ішкі дүниесіне, жазушылық қарымына әсер еткен сыртқы жағдайды пайымдап алған жөн. Ол үшін Жақсылық Сәмитұлының алдыңғы қатар аға буынындағы белең алған тақырып аясын зерттеулерге назар аудармау мүмкін емес.

«Шетелдерде тұратын қазақтар бүкіл ұлттық әдебиеттің ажырамас құрамдас бөлігі болған диаспоралық әдебиетті қалыптастырып дамытуға тарихи-әлеуметтік жағдайлар өзінен-өзі ықпал етті де, осылайша өрісі кең, көркемдігі қуатты Қытайдағы қазақ әдебиеті және Монғолиядағы қазақ әдебиеті қалыптасты» [3.10] Шетелдердегі қазақ әдебиеті, әдеби үдеріс, шығармашылық лаборатория, суреткерлік шеберлік, диаспоралық әдебиеттің өзіне тән ерекшеліктері мен даму жолдары әдебиеттану ғылымында зерттеу нысанына айналуы – заңды құбылыс. Қазақ ғалымдары Тұрсынбек Кәкішұлы, Зұфар Сейтжанов, Мұхтархан Оразбай, Бекқожа Жылқыбек т.б. осы өзекті тақырыпқа бірнеше ғылыми мақала мен зерттеу еңбек жазды. Дүкен Мәсімханұлы «Қытай қазақтары поэзиясындағы ұлттық идея» тақырыбында кандидаттық диссертация қорғады [4.143]. Зерттеу жұмысы ХХ ғасырдың 20-50 жылдарындағы қытай қазақтары ақындарының шығармашылығына арналған. Бұл зерттеу жұмыстары шетелдегі қазақ әдебиеті мен оның өкілдерін зерттеу тарысында жол көрсетер шамшырақ. Еңбекте 1950 жылдарға дейінгі ақын-жазушылардың ғана тақырып таңдау ерекшеліктері мен ұқсастықтары жайындағы ақпараттар қамтылған. Сол күрескерлік дәстүрді жалғастырушы Жақсылық Сәмитұлы секілді тұлғалардың шығармашылығын кеңінен талдауда тиімді құрал бола алады.

Қазіргі таңда Жақсылық Сәмитұлының өмірі мен шығармашылығы толық зерттелді деп айту қиын, себебі жазушының өмірі жайында естелік мақалалар және шығармалары жайында ғылыми мақалалар ғана бар. 2015 жылы Қазақстан Жазушылар одағы мен «Ер Жәнібек» қоғамдық қорының ұйымдастыруымен Жақсылық Сәмитұлының 75 жылдығына арналған «Қазіргі қазақ прозасының өзекті мәселелері» атты ғылыми-тәжірибелік конференция өткізілген. Конференцияның мақалалары жинақ болып жарық көрді. Жинаққа Г. Орданың «Ж. Сәмитұлының өмірі мен шығармашылығы», Д. Мамырбаеваның «Сәйгүлік жазушы», Ж. Шәкенұлының «Жартасқа қонған қыран» және Қ. Жұмаділдің «Алтай ақиығы» сынды мақалалар енгізілген [5.133 б.]. Онда мақала авторлары Ж. Сәмитұлы жайында өз естеліктерімен бөлісіп, жазушының еңбектеріне өзіндік бағасын берген.

Жазушының шығармашылығы жайында азды-көпті ақпарат Мұхтар Шоқанның ел тәуелсіздігінің 20 жылдығына арналған «Тәуелсіздік жемісі» атты еңбегінде жарияланған. Бұл – Жақсылық Сәмитұлының ғана емес, тәуелсіздік жылдарында алыс-жақын шетелдерден келген бір миллионға жуық қандастарымыздың, оның ішінде ақын-жазушыларымыздың шығармашылығын танытуда маңызға ие жинақ. «Тәуелсіздік жемісі» кітабы он шақты мемлекеттен келген 118 адамды қамтыған. Жинақта жазушының өміріне шолу жасалып, туындыларының тізімі берілген [6.136-137]. Әрине, тізім ретінде жинақтап жазушылар есімін танытқан дұрыс, бірақ жазушыны оқырманның тануы мен мойындауы шығармаларын зерттеу жұмысы мен талдау жұмысының көмегімен насихаттағанда

болмақ деп ойлаймыз. Бұл сөзіміздің бұлтартпас дәлелі сәтті шыққан Ж. Мәмбетовтің «Ж. Сәмитұлының лирикалық повестері» атты ғылыми мақаласын атап өтуге болады. Мұнда автор жазушының прозалық шығармаларын жан-жақты талдап көрсеткен. Әңгімедегі образдарға талдау жасап, көркемдік ерекшелігін көрсеткен. Мақаладағы: «...Жәкең, расында да, қаламы қарымды, сөзі орнықты қалыптасқан шебер жазушы екен. Жазушы шығармаларын бейжай оқып шыға салам деу мүмкін емес», – деген пікір жайдан-жай айтылмаса керек [7.188 б.].

Талқылау мен бақылау. Жақсылық Сәмитұлы 1958 жылы Шыңжаң институтының филология факультетін бітірген. Қытайдағы аумалы-төкпелі, көпке мәлім «мәдениет зор төңкерісі» кезеңінде, жалындаған жас Ж. Сәмитұлына «саяси қылмыскер» деген сылтаумен жалған айып тағып, «Корла» лагеріне еңбекпен жазасын өтеуге жібереді. Үкіметтің бұл күйесі тек Жақсылақ Сәмитұлына ғана емес, басқа да Қытайдағы қазақтың игі жақсыларына жағылған күйе еді. «Ұлтшыл» атанып, бетпақ дала Тарым шөліне айдалғандар да болды. Сол кездегі саяси жағдай Қытайдағы қазақ көркем әдебиеті мен мәдениеті 1978 жылға дейін тоқыратып, ұлт әдебиетіне көлеңке түскен кезең болды. Тек 1963 жылы жазушы Корладағы жаза лагерінен өзінің туған ауылына бақылау астында еңбекпен өзгертуге жіберіледі. 1978 жылы билікті Диң Жиану Фин қолына алып, ақын-жазушылар ақталып, Тарымнан қайтады. Жақсылық Сәмитұлының жалын құшқан жастық шағының 1958 жылдан 1978 жылға дейінгі 20 жылы сұрапыл саяси күрестің қара боранында, сергелдеңмен өткен. «Қаһарлы Алтай» романының алғашқы нұсқасы «Сергелдең» деп аталуы да автордың осынау ауыртпашылыққа толы өміріне тікелей байланысты болса керек. Жақсылықтың шығармашылық бастаулары да, негізінен, сол 1970 жылдардың соңғы кезінен – «мәдениет төңкерісінен» кейін басталған

Осынау қиын-қыстау кезеңнен өткен Жақсылық Сәмитұлы ағартушылықпен бел шеше айналысып, әдеби-мәдени бағыттағы «Алтай аясы» журналына бас редактор болып, ұлт тарихына тікелей қатысы бар өз шығармашылығының да дамуын назардан тыс қалдырмаған.

Жазушы 1989 жылы Үрімжі қаласына келіп, Шыңжаң телевизиясында аударма бөлімінің директорлығына тағайындалып, тележурналистика саласында да жемісті ұзақ жылдарды арта қалдырған.

Жақсылық Сәмитұлының шығармашылық жолына қайта ден қойған кезеңінде іргелі туындылар жазылған, жазушының кейіпкер галереясы толығып, шығармашылық даму жүзеге асқан. Олай деп ойлауымыздың басты себебі – қысқа уақыт ішінде тындырып тастаған қыруар еңбегі сөзімізге дәлел болмақ. Аталған жылдар ішінде Ж. Сәмитұлы «Гүлсара», «Саған бақыт тілеймін», «Атамекен», «Әркімнің бір арманы бар», «Ақ тілек», «Арманымның ақ құсы», «Жаңа бекетте», «Иендегі екі бейіт», «Қаданның қатын, баласы», «Алтын қазық», «Қаріптер» қатарлы повестер және Көбен Асқарұлымен бірлесіп «Арқалық батыр» кино сценарийін жазған. Әңгімелерінің өзі бірнеше томды құрайды. Қытай қазақтарының отаршылдыққа қарсы ең соңғы жойқын күресін, Оспан батырдың ерлігін арқау ерткен «Сергелдең» (кейінгі басылымдарда «Қаһарлы Алтай») атты трилогиясы тамамдалып, оқырмандарына жол тартқан. Ол 1989 жылы Қытайда жазылып бастады, 2001 жылы қазақ жерінде соңғы нүктесі қойылған. Осынау құнды еңбектері қазақ әдебиеті үшін аз олжа болмағаны анық. Шыңжаңдағы қазақтардың тұрмыс-тіршілігі жайында «Соңғы көш» роман-диалогиясын Қытайда туып-өскен, 1960 жылдарда туған жерге оралған Қабдеш Жұмаділұлы 1970 жылдарда жазып, жариялаған екен. Ал Қытайдағы қазақ әдебиетінің көлемді прозалық туындылары «мәдениет төңкерісінің» ауыр салмағынан құтыла бастаған шақта ғана жарыққа шыға бастады.

Жақсылық Сәмитұлы – атамекенінде де, Қытайдағы қандастарымыз арасында да оң көзқарас қалыптастырып, тиісті бағасын алған қаламгер. Жазушының «Атамекен», «Жаңа бекетте», «Ғажайып қалпақ», «Екінші той», «Ананың ақ сүті», «Құлақ», «Ұмытылмас қонақасы», «Тамшы», «Сұлудың шарапаты» сынды әңгіме-повестері ханзу тіліне аударылып, миллиард халықтың оқырмандары мен сыншы-ғалымдарының жоғары бағасын иеленген.

Қазақ әдебиетінің қорын Жақсылық Сәмитұлы – төл туындыларымен ғана байытып қоймай, өзге халық әдебиетінің шығармаларын қазақ тіліне тәржімелеп, таныстыруға да үзбей атсалысқан қаламгер. Қытай жазушысы Яң Моның «Жастық жыры» романын қазақ тіліне аударды. Еуропа, Америка классиктерінің бірқатар таңдаулы әңгіме-хикаяттарын, сондай-ақ көптеген көркем фильмдер мен телефильмдерді қазақ тілінде сөйлетті.

Жақсылықтың прозасына психологиялық көңіл күйді барша болмысымен танытатын лирикалық сипат тән. Ол мүмкін жазушының өз шығармашылығын ақындық өнермен қатар алып жүруінен де болса керек. Оның «Қаданның ғашығы», «Гүлсара», «Саған бақыт тілеймін», «Атамекен» деген повестері қазақ әдебиетіндегі лирикалық прозаның озық үлгісіне жатқызуға болады. Сонымен қатар Ж. Сәмитұлы – адамның ішкі көңіл күйі мен портретін суреттеуге шебер жазушы. Ол адам мінезінің

4. «Қытай қазақтары поэзиясындағы ұлттық идея». Филология ғылымының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация, Алматы, 1999 ж.;

5. Жақсылық Сәмитұлының 75 жылдығына арналған "Қазіргі қазақ прозасының өзекті мәселелері" атты ғылыми-тәжірибелік конференцияның мақалалары [Мәтін] / ; [ред. Ж. Қажымұрат] ; ҚР Жазушылар одағы басқармасы ; "Ер Жәнібек" халықаралық қоры... – Алматы : [б. и.], 2015. - 133, [2] б. "Отандастар" қауымдастығы ;

6. Мұхтар Шокан «Тәуелсіздік жемісі», Алматы, 2011 ж.;

7. Еуразия гуманитарлық университетінің Хабаршысы, Астана 2016 ж. №1

8. <https://www.samituly.kz/таалапбек-тынысбекұлы-текті-де-кекті-ү>

*Исабекова Жұлдыз Абайалиевна,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық
университетінің докторанты
Сейсенбиева Элеонора Сарсеналиевна,
PhD, Әл-Фараби атындағы Қазақ
ұлттық университетінің аға оқытушысы*

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘҢГІМЕСІНДЕГІ НАРРАТОЛОГИЯНЫҢ ОРНЫ

(Р.Мұқанованың «Мәңгілік бала бейне» әңгімесі негізінде)

Аңдатпа. Мақалада әдебиеттану ғылымындағы өзекті тақырыптардың бірі қазіргі қазақ прозасындағы нарратология мәселесі туралы жазылады. Авторлар ғылыми мақалада нарратологияның шығу тарихына теориялық түсініктер мен шетелдік және отандық ғалымдардың пікірлеріне сүйене отырып, әр түрлі көзқарастардың оқиғаға қатысын қарастырады. Шығармадағы нарратордың орнын талдап көрсетеді. Мақалада нарратологияның теорияларына салыстырмалы талдау келтірілген. Роза Мұқанованың «Мәңгілік бала бейне» әңгімесіндегі нарратор, баяншының орнын анықтап, нарратордың қызметі салыстырмалы түрде талданады.

Кілт сөздер: нарратология, баяншы, әуезелеуші, дискурс нарратор.

Қазіргі нарратология ғылымының көрнекті өкілі, американдық тарихшы әрі әдебиет сыншысы Х.Уайт нарративті құрылым түсінігін, оның ішінде тарихнамалық дискурс мәнін, құрамына интриганы қоса отырып, барынша кеңейтті. Ол: «Интрига құрылымы мағына тарихының сомдалуында, оны құрайтын оқиғаларды «тұтас, бәрін қамтитын немесе архетиптік пішінде» түзетін баяндау арқылы біріктіру жолымен жүзеге асырылады», – деген тұжырымды ұсынады. Француз, литва лингвисті және әдебиеттанушысы А.Ж.Греймас пен Ж.Курте нарративтілікті «кез келген дискурстың суреттеу ғана емес, ұйымдастырушы принципі де» деп айқындайды.

Нарратология терминін алғаш ұлттық әдебиеттану саласындағы теориялық еңбектің авторы А.Байтұрсынов «Баяншы» еңбегінде жазған. Ғалымның пікірінше нарратор авторды әуезелеуші, толғаушы, жазушы, ақын, сарындаушы деп атаған. Автордың айтқан әуезелеуші немесе баяншы, қазіргі әдебиеттану ғылымындағы нарратор, әңгімешімен тұтастықта көрінуі әлемдік көркем прозада бар тәсіл.

XX ғасырдың 60-70-жылдарынан бастап А.Данто, М.Бахтин, Ж.Женнет еңбектерінде нарративтілікке қатысты көптеген пікір-тұжырымдар талқыға түсіп, әдебиетте жаңа термин ене бастады. Тіптен В.Тюпа нарратологияның ең басты мәселесі мүмкін, А.С.Дантоның сөзінен тұжырымдалған болар деген де пікір айтқан. Дәлел ретінде айтсақ: «Барлық әңгімелеу – бұл дегеніміз оларды бір-бірімен жіктеп, топтастыратын және кейбірі жеткіліксіз сипатта болғаны себепті шығарылып тасталатын оқиғаға бағынышты құрылым». Француз әдебиеттанушысы Жеррар Женетт өзінің 1972 жылы шыққан «Нарративті дискурс» атты еңбегінде ішінара баяндау теориясына тоқталып өткен. Ғалымның ойынша: «Нарратив тұрғысынан саралағанда, баяндау оқиғада айтылатын тарихпен тығыз байланыста жүзеге асырылады». Нарратив термині әсіресе постмодерн дәуірінде көп қолданысқа түсіп, бүгінгі таңда қазақ әдебиеттану ғылымында бұл термин «баяндау» немесе «сюжет» ұғымдарының орынына қолданылуда.

Нарратология — баяндау теориясы, әдебиеттанудың бір саласы ретінде немесе мүмкін болатын барлық «нарративтің» жалпы құрылымын ашуға ұмтылатын, яғни кез келген жанрдың және кез келген функционалдылықтың баяндалатын шығармаларды ашуға ұмтылатын ерекше жалпы гуманитарлық пән ретінде қарастырылады (В.Шмид). «Мәтінде оқиға болған күннің өзінде, сюжетсіз ол еш нәрсе емес. Мәтіндегі оқиғаларға жан бітіру үшін, міндетті түрде сюжет қажет» [1] - деп ғалым В.Шмид айтқандай көркем шығарма немесе туынды жазушының жанын беріп жазған қажырлы еңбегі, жан толғанысы, қоғамдағы әлеуметтік тұрмыстық-жағдай және т.б. Әдебиетте өмір

ең бір терең иірімдерін беруде тапқырлық танытады, сөзді ойнатып кез келген құбылысты еркін бейнелейді.

Ж. Сәмитұлының қай шығармасын оқысаңыз да, ол адам портреттері мен табиғат суреттерін әрқилы әдіс-тәсілдер арқылы тамылжыта суреттейді. Қаламгер повестеріндегі пейзаждық суреттеулер ерекше идеялық-эстетикалық маңызға ие. Туған өлке табиғатын жазушы өте нәзік те сүйіспеншілік көңілмен сипаттайды. Шығармаларындағы барлық пейзаждық көріністер сол кезеңдегі өмір ағымына сай, адамдар бейнесімен өзектес бейнеленген. Ол табиғат суреттері өзінің әсем де әдемі бояуларымен шығарма қаһармандарының рухани әлемін ашып көрсетуге көмектеседі.

15 жылдық еңбектің жемісі «Қаһарлы Алтайдың» әрбір парағында тарих болып сөйлеп, тағдыр болып үн қатып жатыр. Шынын айтқанда, «Қаһарлы Алтай» – қазақ әдебиетіне келіп қосылған қазына.

Мұнда романның барлық талабы тамаша сақталған, тіпті өзінше байытылған. Жазушы оқырманды оқиғалар арқылы жетелеп отырып, тағдырларға қайырылып соғатын тұстары керемет.

Алдағы уақытта «Қаһарлы Алтай» қазақ оқырманына кеңінен таныстырылуы қажет. Трилогияда қазақ тағдыры жатыр, көркем тарих жатыр.

«Қаһарлы Алтайды» оқи отырып, қазақтың соншалық қорғансыз, соншалық аяулы халық екенін танысыз. Жазушы соны мойындатады. Бұл халық басынан неше нәубет кешсе де, ғасырлармен бірге мәңгі жасай беретінін аңғартады.

Нәтижелер. Жақсылық Сәмитұлының шығармашылық мәнеріне пайымдап қарасаңыз, оның тақырып таңдаудағы, өмір шындығын баяндаудағы, әдебиеттің жанрлық табиғатын терең игерудегі өзіндік талғампаздығын елемей өте алмасыңыз анық. Жазушы әдебиеттің қай жанрында қалам тербесе де, оның шеберлігі сол жанрдың табиғатын тереңінен түсініп, оның қыры мен сырын жетік игеріп, ондағы бар мүмкіндіктерді тиісті деңгейде пайдалана білуінен де байқалады. Осы тұста жазушының өз ісінің хас шебері екендігін бірден бағамдайсыз. Бұған оның кез келген повестері, әңгімелері дәлел бола алады.

Жақсылық Сәмитұлы, расында да, қаламы қарымды, сөзі орнықты қалыптасқан шебер жазушы. Жазушы шығармаларын бейжай оқып шыға салам деу мүмкін емес. Оның қай шығармасын оқып бастасаңыз да, аяқтамай орта жолдан тастап кете алмайсыз. Ж. Сәмитұлының шығармаларының тартымды тақырыбы кімді де болса баурап алып, шымыр да ширақ дамып отыратын сюжеті әрдайым еліктіріп, жұп-жұмыр композициясы оқиғаның бүтіндігін сақтап, біртұтас ой желісінен ауытқымай, бір деммен оқылатынын да өзіндік ерекшелігі деп қарауымыз керек.

Қорытынды. Қазақстанға қоныс аударып, қарапайым өмір кешкен Жақсылық Сәмитұлы жайында ақын Талапбек Тынысбекұлы өзінің «Текті де кекті ұл...» мақаласында былай дейді: «...«Оспан батырды жазу үшін Атажұртқа келдім», – дейтін жазушы тұтас бір дәуірдің образын сомдап, «Қаһарлы Алтай» трилогиясы арқылы мәңгілік ескерткіш соғып кетті... Бұл кітаптың бір томы «Қаһарлы Алтай» деген атпен Түркияда түрік тілінде басылып шықты. Кейіннен кәсіпкер Ғылымхан Қалиұлының демеушілігімен қайта реттеліп, «Қаһарлы Алтай» трилогиясы жарық көрді, өкініштісі, оны көруге жазушының ғұмыры жетпеді...»

Жазушының 75 жылдық мерейтойы «Ер Жәнібек» Халықаралық қоғамдық қорының ұйтқы болуымен Қазақстан Жазушылар одағында дүркіреп өтті, тағы да Жақаңсыз. Тірісінде сәлемге жарымаған талайлар, сайрад-аы ай келіп, тым кеш еді...» [8]. Расында, қолда бар алтынның қадірін білген жөн. Сондай жауһарлардың бірі – «Қаһарлы Алтай» романы мен ұлт болмысына жақын Жақсылық Сәмитұлының шығармашылығы деп білген жөн.

Ұлт-азаттық қозғалыс жеңіліске тап болса да, ат төбеліндей он екі жыл толарсағынан қан кешен Алтай қазақтарының ерен ерлігі тұтас ұлт тарихында өшпес ізін қалдырғаны шындық. Тағы бір баса айтатын жайт – 1940-1951 жылы аралығында орын алған Алтайды мекендеген қазақтардың азаттық жолындағы тарихы әлі де болса баспасөз беттерінде әділ бағасын алып, халыққа таныту үшін жеткілікті насихатталмауда. Бүгінгі ұрпаққа кешегі аталарының ерлігін танытуда кесек те, кемел дүние жазып қалдырған Жақсылық Сәмитұлы – ұлты үшін туған арда ұлдарының бірі. Жазушы шығармашылығы жеке назар аударуды қажет етеді.

Әдебиеттер:

1. Әзібаева, Б. (Ред.) (2014), Шетелдердегі қазақ фольклоры Монография, М. О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы: Evo Press;
2. Сейітжанұлы, З. (1999), Шыңжаң қазақ әдебиеті, Алматы: Қазақ университеті;
3. Қалижанов, У. (Ред.) (2014), Шетелдердегі қазақ әдебиеті: ұжымдық монография, М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы: «Evo Press»;

МАЗМҰНЫ

<i>Әбдезұлы Қ.</i> Тахауи Ахтанов адам жанының суреткері.....	3
<i>Орда Г.Ж.</i> Тахауи Ахтанов романдарындағы соғыс шындығы.....	6
<i>Қами Н.І.</i> Тахауи ақтановтың драмалық шығармаларының ерекшеліктері. Драмалық тартыс кейіпкердің өз бойынан басталады.....	11
<i>Бірәлі Г. Т.</i> Ахтанов романдары және жалпы адамзаттық рухани құндылықтар.....	14
<i>Мамбетов Ж.О., Полатбек Г.Ж.</i> Тахауи Ахтановтың «махаббат мұңы» хикаятындағы көркемдік шындық.....	18
<i>Глебалдина Н.</i> Тахауи Ахтановтың «күй аңызы» әңгімесін орта мектепте оқытудың өзектілігі.....	20
<i>Өміржанова Ж.Т.</i> Тахауи Ахтановтың романдарындағы өмір шындығы.....	22
<i>Саргелтаева А.Қ. Т.</i> Ахтанов прозасының көркемдік әлемі.....	24
<i>Түрдәлі Т.</i> Тахауи Ахтанов прозасындағы адамгершілік ізденісте.....	26
<i>Тойбазар А.</i> Тахауи Ахтановтың әдеби мұрасы.....	29
<i>Оспанбаева Н.Ә.Т.</i> Ахтанов шығармашылығын оқытудың тиімді әдістері.....	32
<i>Тұрсынбек Б.Н.</i> Тахауи Ахтанов әңгімелеріндегі өнер адамдарының бейнесі.....	34
<i>Сейітжанов З.Н., Набиолла Н.</i> «Ер Жәнібек» жырының нұсқалары хақында.....	37
<i>Қалқабаева С.Ә.</i> Көркем образдар жүйесі.....	40
<i>Рамазанова Ш.Ә.</i> Абай өлеңдеріндегі өмір шындығы.....	43
<i>Керімбекова Б., Сұлтанқожа А.</i> Мектептердегі әдеби-поэтикалық шеберханалардың психологиялық, трансформативті әлеуеті.....	46
<i>Глеубаев С.Б., Рустемова А.С.</i> Сал-серілер шығармашылығының жанрлық ерекшелігі мен тарихи тағлымы.....	48
<i>Дәрібаев С.Д., Қалдыбай Б.Н.</i> Хамза Есенжанов романдарындағы фольклор жанрларының көркемдік қызметі.....	51
<i>Мауленов А.А., Оспанова А.К.</i> Қазіргі қазақ әңгіме-повестеріндегі аңыздар мен мифтер.....	55
<i>Сарбасов Б.С., Қиарыстанова Г.Қ.</i> Алма Қырубаеваның педагогикалық еңбек тәжірибесі.....	61
<i>Мекебаева Л.А., Айтү Н.Н.</i> Қазіргі қазақ прозасындағы әдеби ойын: постмодернизм аспектілері.....	64
<i>Мәтбек Н.Қ., Аубакирова Б.Б., Жақсылық Сәмитұлының</i> ғұмырнамасы мен әдеби мұрасы.....	66
<i>Исабекова Ж.А., Сейсенбиева Э.С.</i> Қазіргі қазақ әңгімесіндегі нарратологияның орны (Р.Мұқанованың «Мәңгілік бала бейне» әңгімесі негізінде).....	71
<i>Сарбасов Б.С., Есентүгел А.А.</i> Тахауи Ахтанов «Күй аңызы» шығармасындағы рухани құндылықтар.....	74
<i>Рапашева Е.</i> Доспамбет жырау поэзиясы – далалық рыцарлық поэзия үлгісі.....	77
<i>Зиядибеков Н.</i> Қазақ әдебиетіндегі «шынғысхан» тақырыбы.....	80
<i>Оразова М.</i> Қазіргі қазақ романдарындағы абай образының бейнелену мәселелері.....	82
<i>Жумақан Ә.</i> Оралхан Бөкей шығармашылығындағы «күнә» концепті.....	87
<i>Маратова Ә.М.</i> Шоқан Уалихановтың сапарнамалық еңбектері және олардың ғылыми маңызы.....	89
<i>Нажиева М., Бөкен Г.С. У.</i> Хамдам прозасындағы портреттің түрлері.....	92
<i>Молдахали А.А.</i> Абдул-Хамид Мархабаевтың фантастика жанрын зерттеп, жіктеуі.....	94
<i>Қахар Б.Ә. Т.</i> Жолдыұлының шығармашылығындағы табиғат лирикасы.....	96
<i>Сәрсенбек Н.Ж.</i> Ыбырай Алтынсарин еңбектеріндегі педагогикалық ұстанымдары.....	99
<i>Елдос Е.</i> Қазақ ертегілері текстологиясының тарихы.....	101
<i>Ермекова Б.</i> Қазіргі қазақ және ағылшын балалар прозасының идеялық-көркемдік ерекшеліктері.....	103
<i>Оспанова Н.</i> Ағылшын, қазақ және түрік тілдеріндегі етістікті фразеологияның ерекшеліктері.....	108
<i>Кашаулиева Э.К.</i> Махамбет поэзиясындағы исатайдың батырлық бейнесі.....	110
<i>Кашаулиева Г.К.</i> Сүйінбай поэзиясындағы суреткерлік шеберлік.....	114
<i>Орал С.Н.</i> Жүмекен Нәжімеденов поэзиясының стилдік ерекшелігі.....	117
<i>Әбдікерім Д.Ә.</i> Батырлық жырлардағы фольклорлық мотивтің түрлері.....	120
<i>Сағимова Г.К. М.</i> Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясындағы шәкәрім тұлғасы.....	123